

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 93 (1941) 17 may 2019-cu il

İranda Azərbaycan türklərinin milli-azadlıq hərəkatı tarixinin (1941-1946-cı illər) tarixşünaslığı

(əvvəli ötən sayımızda)

Müəlliflər Güney Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatını İranda milli-azadlıq hərəkatı kimi göstərmiş və bu hərəkatın səbəblərini "Sovet İttifaqının Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində əldə etdiyi tarixi qələbələrle və faşizmin darmadağın edilməsi nəticəsində Avropada xalq demokratik dövlətlərinin yaranması ilə, Uzaq Şərqdə və Cənub-Şərqi Asiyada imperializmə qarşı milli-azadlıq hərəkatının yeni yüksəlişi" ilə əlaqələndirmişdilər.

Bununla belə, əsərdə 1945-ci ilin sonunda Güney Azərbaycanda yaranmış milli hökumətlər İran daxilində muxtariyyət haqqında xalqın iradəsini həyata keçirdiyi və ölkədə demokratik qüvvələrin rəhbərliyi qazandığı göstərilmişdi. Əsərdə İran Azərbaycanında milli hökumətin həyata keçirilmiş olduğu siyasi, iqtisadi və mədəni tədbirlərdən geniş bəhs olunmasa da, hər halda, ümumi formada olsa da, burada siyasi, iqtisadi və mədəni tədbirlər hə-

yata keçirildiyi, bu inqilabın təsiri bütün İranda əks-səda tapdığı göstərilmişdi. Daha sonra müəlliflər, bu dövrdə milli-azadlıq və fəhlə hərəkatının S.C.Pişəvəri, M.Qazi və R.Rusta kimi siyasi liderləri yetişərək bütün ölkədə kütlələrin hörmətini qazanmış olduqlarını yazmışdılar. Əsərdə Güney Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının məğlub olma səbəbini İran hökumətinə ABŞ-ın köməyi ilə əlaqələndirilmişdi. Əsərdə qeyd olunurdu ki, ABŞ-ın bilavasitə köməyinə arxalanaraq, İran hökuməti 1946-cı ilin dekabr ayında bütün ölkədə demokratik və azadlıq hərəkatının ön cəbhəsinə çevrilmiş İran Azərbaycanına qoşun yeritdi, buradakı demokratik qüvvələrə qarşı qırğın başlandı. Buradan görüldüyü kimi, Z.Z.Abdullayevlə N.M.Aqasinin birgə yazmış olduqları əsərdə Güney Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının boğulmasını ABŞ-ın İran hökumətinə etdiyi köməyi ön plana çəkilməmiş, SSRİ-nin adı isə çəkilmişdir. Yalnız əsərin 159-cu səhifəsində müəlliflər yazmışdılar ki, ikinci dünya müharibə-

bəsindən sonrakı ilk illərdə, xüsusən 1946-cı ildə İranda milli-azadlıq, demokratik və fəhlə hərəkatları boğulduqdan sonra daxili irtica ilə imperialistlər arasında qüvvətlənmiş ittifaq şəraitində Sovet-İran əlaqələri xeyli məhdudlaşmışdı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, sovet dönməndə yaşayan və sərt ideoloji sistemin qayda-qanunlarından kənara çıxma bilməyən tarixçilərdən bundan artığını gözləmək mümkünsüzdür. Tarixi sənədlərdən isə məlumdur ki, Sovet dövləti əvvəlcə Güney Azərbaycandakı milli-azadlıq hərəkatına kömək etmiş sonra isə kənara çəkilmişdir (Güney Azərbaycan Milli Hökumətinin süqut etməsinin səbəblərindən biri kimi bu amil əsasdır).

Müasir dövrdə İranda Azərbaycan türklərinin milli-azadlıq hərəkatı ilə bağlı ardıcıl məqalə və kitablar yazan, həmin dövrün hadisələrinin canlı şahidi olmuş Əkrəm Rəhimlinin (Bije) adı xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır. Ə.Rəhimli "Mübarizə burulğanlarında keçən ömür-Seyid Cəfər Pişəvəri" adlı monoqrafiyasında S.C.Pişəverinin həyatı və ictimai-siyasi fəaliyyətindən bəhs etməklə yanaşı, araşdırılan problemin bir çox məqamlarına aydınlıq gətirilməsinə yardımçı olur.

Ümumiyyətlə, S.C.Pişəverinin həyat və mübarizəsini dərinləndirən öyrənmədən "21 Azər" hərəkatının əsas qayesinə aydınlıq gətirmək çox çətindir. S.C.Pişəverinin həyat və mübarizəsinin öyrənilməsi, elə "21 Azər" hərəkatının öyrənilməsi deməkdir. Neçə deyirlər, 1941-1946-cı illərin milli-azadlıq hərəkatı S.C.Pişəvəri ilə birgə doğulmuş və birgə də süqut etmişdir.

Yuxarıda adı çəkilən əsərdə Ə.Rəhimli haqlı olaraq yazır ki, pəhləvilərin "... milli zülmü böyük tarixə və zəngin keçmişə malik olan bir xalqın - Azər-

baycan türklərinin bir millət kimi "əridilməsi" cəhdi bu ərazidə yaşayanların mövcud rejim əleyhinə və onun yerlədəki dövlət strukturlarına qarşı nifrət və barışmaz əhvali-ruhiyyə yaratmışdır. Buna görə də müttəfiq qoşunların İran ərazisinə keçməsi ilə siyasi ab-havadada qismən yumuşaqlığın əmələ gəlməsindən istifadə edən Azərbaycandakı milli qüvvələr dirçəlməyə və açıq mübarizə meydanına atılmağa imkan tapdılar".

Bəzi tarixçilər yazır ki, "21 Azər" hərəkatını yaradan SSRİ dövləti olmuşdur. Bunu deyən və yazanlar əslində mühüm bir məsələni yaddan çıxarırlar ki, əgər millətin iradəsi və onun qabaqcıl ziyalıları olmasaydı, həmin ziyalılar Vətənin milli-azadlıq mübarizəsinin önündə getməsəydilər, əcəbə görə SSRİ və ya hansısa başqa bir dövlət Güney Azərbaycanda hansı qüvvəyə arxalanacaqdır. Ə.Rəhimli "21 Azər"-i milli zəmin üzərində yarandığını və XX əsrin əvvəlində baş vermiş xalq hərəkatlarının daha geniş, daha əhatəli, daha kəskin davamı kimi qiymətləndirir. "21 Azər" hərəkatını yaradan səbəblər qısa deyilsə, bunlardır: "Pəhləvilər rejiminin Azərbaycan türklərinə qarşı etdiyi zülm, ayrı-seçkilik siyasəti, Azərbaycan sərvətlərinin və gəlirinin böyük bir hissəsinin Tehrana aparılması, Azərbaycandakı ağır,

dözülməz sosial-iqtisadi vəziyyət və siyasi-mədəni durum". Bununla belə, etiraf olunmalıdır ki, Sovet dövləti özünün siyasi və iqtisadi mənafeyi naminə Güneydəki milli-azadlıq hərəkatının genişlənməsinə və silah-sursat, maddi yardım və s. ilə təmin olunmasına köməklik etmişdir. Bu faktın danılması tarix həqiqətlərin saxtalaşdırılması demək olardı. Digər bir tarixçi Xaqani Balayev "Cənubi Azərbaycanda demokratik hərəkatın (1941-1946-cı illər) məğlubluğu: siyasi və geosiyasi səbəblər" adlı əsərində güneydəki inqilabi hadisələri geniş şərh edir.

Müəllif, Cənubi Azərbaycandakı hərəkat Sovet İttifaqının yardımı ilə başlayıb və onun tərəfindən himayə olunsa da, bunun üçün əsaslı sosial-iqtisadi və siyasi şəraitin olduğunu göstərir.

M.M.Çeşməzərin "S.C.Pişəverinin Azərbaycan demokrat partiyasının və Azərbaycan milli hökumətinin yaranması uğrunda mübarizədə rolu"ndan bəhs edən məqaləsində 1941-1945-ci illər inqilabının əsas səbəblərini: 1. İranın siyasi-iqtisadi həyatında şahlıq rejimi; 2. irticaçı və imperialistpərəst hakimiyyətin siyasəti; 3. hakim dairələrin milli zülmü; 4. Şahlıq rejiminin mövcud irticaçı quruluşu saxlamaq və möhkəmləndirmək məqsədilə azadlıq və demokratik hərəkatı boğmağa cəhd göstərməsi; 5. "İranda fəhlə sinfindən, kəndlilərdən, sənətkarlardan və azadxah ziyalılardan və onlara mənsub İran xalq partiyasından, İran fəhlə və zəhmətkeşlər həmkarları ittifaqında və İran Azadlıq cəbhəsindən ibarət olan demokratik qüvvələri ölkədə həqiqi demokratik rejim qurulması və ictimai azadlıqlar uğrunda, diktatorluq, istibdad rejimi və imperializm əleyhinə mübarizə" etmələrində görmüşdür.

(ardı növbəti sayımızda)

Vaqif Abışov,
AMEA A.A.Bakı-
xanov adına Tarix
institutu tarix üzrə
fəlsəfə doktoru,
dosent

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR

